

BALÁZS MIHÁLY

ANDRZEJ FRYCZ-MODRZEWSKI

— Halálának négyszázadik évfordulójára —

A XVI. században aranykorát élő Lengyelország kultúrájának első-sorban két alakja ismert nálunk: Kopernikusz és Jan Kochanowski, a század egyik legnagyobb költője. Andrzej Frycz Modrzewskiről (Andreas Fricius Modrevius [1503?—1572]), a kor Európa-szerte ismert politikai gondolkodójáról keveset tudunk. Az elmúlt évben — halálának négyszázadik évfordulóján — hazájában tudományos ülészakot szenteltek a „lengyel Erasmus” munkásságának, s ezt az alkalmat kihasználva emlékezünk meg mi is tevékenységéről.

Antikvitás-élményét, a korabeli Lengyelország és Nyugat-Európa viszonyainak kitűnő ismeretét, enciklopedikus tudását politikai ideáljai szolgálatába állító gondolkodó volt, aki kérdésfelvetéseivel, gondolkodásmódja következetességével, személyes bátorságával egész Európát ámulatba ejtő társadalomfilozófiát alkotott. A lengyel köznemesség mozgalmainak árja vetette fel, de egyenesvonalú humanizmusa, megrendítő erejű patriotizmusa, látókörének széles horizontja lehetővé tették, hogy bizonyos mértékig túllépjen a köznemesi mozgalom korlátain, polgári tendenciák megszólaltatójává váljék, s a korban oly aktuális centralizált lengyel állam megteremtésének lehetőségeit mérlegelve ne szorítkozzék csupán részletkérdésekre, hanem a XVI. század társadalmi-politikai viszonyainak átfogó képét adja. Nagyformátumú reneszánsz egyéniség volt, feladatát következetesen vállaló erős jellem, akinek életútja a reneszánsz nagy alakjait idézi.

Származása — apja Wolborz városka vajdája volt — lehetővé tette, hogy megismerkedjen a század első évtizedeiben megindult refeudalizáció következményeivel, a megnövekedett gazdasági lehetőségei következtében egyre agresszívabbá váló nemesség önkényeskedéseivel, a gazdasági és politikai befolyását egyre inkább elvesztő polgárság törekvéseivel és az egyre elnyomottabbá váló parasztság sorsával. Krakkóba 1517-ben, az egyetem virágzásának alkonyán érkezett, s így a fővárosban elsősorban nem a korszerűtlen, skolasztikus merevedett egyetem jelentett számára élményt, hanem a humanista tradíciókat még őrző város, amely főleg német ajkú polgárai révén feszülten figyelte a németországi eseményeket is. A hajdani hírnevét egyre inkább elvesztő krakkói egyetemtől 1523-ban megvált, és a húszas évek politikai küzdelmeiben nagy szerepet játszó, a köznemesek erőit összefogó Jan Łaski érsek szolgálatába szegődött. Az érsek halála után a Zápolya János támogatásával egy nagy Habsburg-ellenes európai front megteremtésén fáradozó, de később Zápolyát eláruló condottieri, Hieronim Łaski (Łaski Jeromos) szolgálatába

állt, s komoly diplomáciai feladatokat teljesített. 1531-ben Wittenbergbe érkezett, ahol tovább folytatta tanulmányait és megismerkedett Melanchthonnal. Nem kevésbé szoros volt kapcsolata az európai hírnévre szert tevő reformátorral, ifjabb Jan Łaskival, az érsek unokaöccsével és Erasmus barátjával. 1536-ban Modrevius J. Łaski megbízatásának teljesítésére Bázélba utazott, hogy átvegye az elhunyt Erasmus örököseitől a nagy tudós Łaski által megvásárolt könyvtárát. Hazatérve a köznemesség leg-haladóbb, s a királyi udvarral is kapcsolatokat fenntartó csoportjával, Andrzej Trzecieski körével épített ki kontaktust. Trzecieski körének olyan tagjai voltak, mint Mikołaj Rej, vagy a lengyel antitrinitarizmus történetében később kulcsszerepet játszó Franciszek Lismanin.

A Łaski-család szolgálatában nemcsak a korabeli Lengyelország erőviszonyait ismerhette meg, hanem bepillantást nyerhetett a kortárs Nyugat társadalmi-politikai viszonyaiba, kapcsolatba került a XVI. század első felének ideológiai áramlataival, s személyesen is megismerkedett Erasmus és Melanchthon körével. Otthon megismerhette e legkorszerűbb irányzatok lengyelországi recepcióját is, s így alaposan felfegyverkezve kezdhetette el publicisztikai tevékenységét.

Első munkáiban részletkérdésekről, de a nemesi köztársaság lényegéről árulkodó részletkérdésekről értekezett. 1543-ban megjelent, a gyilkosságról szóló művében (*Lascius sive de poena homicidii*) érveit még Hieronim Łaski szájába adja, de éles kérdésfelvetése, szenvedélyes, ugyanakkor optimizmussal teli hangja későbbi nagy művét idézi. A nemesi előjogok egy példátlan drasztikussággal megnyilvánuló formáját támadja, amikor a humanizmussal, a józan ésszel összeegyeztethetetlennek tartja, hogy a nemesek egy plebejus — szóhasználatában ez polgárt és parasztot egyaránt jelent — meggyilkolásáért minimális összeg kifizetésével bűnhődjenek. Szenvédélyes humanizmusa nem ismer nagyobb vétket az embertárs megölésénél, s követeli, hogy a gyilkos társadalmi hovatartozásától függetlenül halállal büntetessék. A műve nyomán kirobbant felháborodás és vita nézeteinek újabb és újabb, egyre radikálisabb megfogalmazására kényszerítette — összesen négy értekezést írt erről a témáról —, másrészt a társadalmi problémákat komplex módon megragadó mű elkészítésére ösztökélte. Ilyen irányú fejlődését bizonyíthatják további értekezései, amelyekben a XVI. századi lengyel társadalom más szimptomáit vizsgálja, de egyre mélyebbre nyúlva, egyre inkább a lényeges kérdésekhez közeledve.

„Miért van a nemesnek háza és vagyona a városban, ha a polgároknak nem lehet birtokuk falun” — kérdezi másik ez időben írt művében, s a nemességet támadó kérdésfelvetés a nemesi előjogok bírálatává szélesül. Ezeket a műveket konkrét gyakorlati célok inspirálták, s hasonlóan gyakorlati cél — a tridenti zsinat összehívásának híre — ösztönözte az 1546-ban megjelenő, a zsinati küldöttek kiválasztásáról szóló munka megírására is. A benne megfogalmazott demokratikus követelések — a küldötteket széles körű, a plebejusokat is figyelembe vevő választás útján jelöljék ki — potenciálisan magukba foglalták a később kifejtett gondolatokat is.

E kisebb terjedelmű munkák meghozták számára az elismerést, s megerősítették a királyi udvarral már korábban is eleven kapcsolatait, s a király központosító törekvéseinek szószólójává vált. 1547-ben tagja

lett a királyi kancelláriának, és ismételten komoly diplomáciai feladatokkal bízták meg. Prágától Antwerpenig egész Európát bejárta. Az 1548-ban meghalt Zsigmond király helyére kerülő Zsigmond Ágoston — akivel Modrevius már korábban is jó viszonyban volt —, adhatta a végső ösztönzést a nemesi köztársaság társadalmi-politikai viszonyait átfogóan értékelő munka elkészítéséhez. A trónra lépő ifjú királytól azt várta a nemesség, hogy utat nyit törekvéseinek, ezért hatalmas erővel támadt fel a püspökök és mágnások elleni harc. A nemesség konkrét vagy kevésbé konkrét tervek sorozatával állt elő. A Németországból hazatérő Modrzewski ezt a parázs reformhangulatot igyekezett hasznosítani, amikor minden egyéb teendőit háttérbe szorítva megírta „*De republica emendanda*” (Az állam megjavításáról) című hatalmas munkáját. Olyan művet alkotott, amely nem csupán azért vált jelentőssé, mert a köznemesi írók — Mikołaj Rej, Stanisław Orzechowski — terveitől eltérően nem csak egyetlen, vagy néhány fontosnak vélt, legtöbbször a szerzőt legközvetlenebbül érintő kérdésre fordított figyelmet, hanem a XVI. századi Lengyelország társadalmi viszonyait átfogóan elemezte, s nem rekedt meg a köznemesség szűk érdekeinél, hanem korszerűsége és újdonsága a köztársaság ügyének közérdekű megragadásában rejlett. Őt kötetből álló műve (A szokásokról, A jogról, A háborúról, Az egyházzal, Az iskoláról) 1551-ben azonban nem jelenhetett meg teljes egészében, mert az utolsó két könyv kiadását az egyházi cenzúra nem engedélyezte. Mivel a krakói főpapok ellen folytatott harca nem járt sikerrel, három évvel később, 1554-ben Bázélban láthatott napvilágot a teljes mű. Megjelenése európai esemény volt — latin nyelven íródott —, egész Európában elterjedt. Lelkes üdvözléseket és kíméletlen támadásokat hozott a szerző számára.

Giustiniano paduai humanista levélben kereste fel Modreviust, amelyben a távoli szarmata művének hallatlan aktualitásáról írt. Állítását igazolandó a háborúról szóló fejezetet lefordította spanyol nyelvre. De kedvező visszhangra talált Modrzewski munkája svájci és német humanista körökben is. 1557-ben Wolfgang Weissenburg már az egész művet lefordította németre. Ebben az időben született egy teljes francia fordítás is, amelynek fordítójáról és kiadójáról már semmit sem tudunk. A XVII. századból fennmaradt a mű két egyházi szláv nyelven készült kézírata Oroszországban. A könyv népszerűsége és széles elterjedtsége következtében kivívta magának a reakció támadását nemcsak Lengyelországban, hanem minden katolikus államban. Hamarosan a tiltott könyvek listájára került.

Másrészt Modrzewski számára egyre inkább kétségessé válik programjának gyakorlati megvalósíthatósága. Nyilvánvalóvá válik, hogy a nemesi arany szabadság hazájában a nemesség előjogait támadó, polgári tendenciákkal terhes koncepció nem realizálható. Hiába fordul felhívással 1557-ben a nemességhez, süket fülekre talál. A kiábrándulás jelei megmutatkoztak már művének új, kibővített, 1559-ben Bázélban megjelent kiadásában is. Az eredeti koncepciót megtartotta ugyan, de kiegészítette korábban írt — szintén latin nyelvű — értekezéseivel, valamint etikai kérdések boncolgatásával. Az etikai fejtegetések előtérbe kerülése együtt járt a korábban egyértelmű optimizmus és a realizálhatóság iránti feltétlen bizalom elvesztésével.

Modrzewski koncepciójának alapja a sokrateszi, cicerói, valamint a

reneszánsz filozófiából öröklött racionalisztikus emberfelfogás volt. Számára az emberi magatartásformák egyedüli alapja az ész, mint a jó és a rossz megítélésének képessége, amely részben született erény, de az ember szívóss munkával meg is szerezheti, s amely felfogásában szinonim a bölcsesség és tudás fogalmaival. Racionalizmusa összetettebb, mint a szokrateszi felfogás, mivel nála komoly szerepet kapnak az emberi érzések és szenvedélyek is, amelyek hasznosak, mint cselekvésre ösztönző indítékok, ha az ész uralkodik rajtuk s megfelelő irányba tereli az általuk kiváltott cselekvésigényt, de amelyek veszedelmes erővé válhatnak, ha az ész reguláló hatása nélkül működnek. Mivel etikai racionalizmusa értelmében az emberi szenvedélyek és indulatok a jóról és rosszról szerzett általános ismeretek megszerzése, a tevékenység tárgyának megismerése, valamint önmagunk megismerése útján erényekké alakíthatók, másrészt a társadalmilag rossz cselekedetek a jótett megismerése, valamint a rossz megszokása következtében kialakult téves megrögződések céltudatos neveléssel (önneveléssel is!) kitörölhetők, emberfelfogása — kiindulópontjában legalábbis — magába hordozza egy optimista kicsengésű társadalomfilozófia lehetőségét.

A legnagyobb tekintélynek elismert emberi ész világánál veszi vizsgálat alá a társadalmi jelenségeket is, hiszen az ember számára csak mint társadalmi lény létezik, az emberi erényeket társadalmi szerzeményeknek tekinti, amelyeket a társadalmi környezet, az egyén tevékenysége és a nevelés alakítanak ki. A racionalizmus által vezérelve próbálja meghatározni az állam feladatát is, s a középkori teóriákat elutasítva az államot Arisztotelész és Cicero jegyében úgy definiálja, mint a polgárai javára és boldogulására létrejött közösséget. Míg azonban kortársai (pl. Orzechowski) az arisztotelészi mintát arra használták föl, hogy a parasztokat, kézműveseket és kereskedőket párhuzamba állítsák az ókori állam rabszolgáival, Modrzewski felfogásában állampolgárnak tekinthetők mindazok, akik az adott állam területén lagnak.

Ezen a ponton azonban megmutatkozik a köznemesi mozgalom sodrából kiemelkedő gondolkodó ellentmondásossága: hangsúlyozza ugyan a törvény előtti egyenlőség szükségességét, rendkívül fontos, hogy nála a plebejusok ügye nemcsak mint morális, hanem mint jogi kérdés is megfogalmazódik, de a földtulajdonnal nem rendelkező paraszt csak akkor válik egyenrangúvá, ha kifizette adóját, ha leróttá a nemes iránti kötelezettségeit. Természetesen az egyre erősödő refeudalizáció időszakában ezek, s a parasztok helyzetének javítását célzó más elképzelései — a terhek egységesítése, az úriszék eltörlése, a központi hatalom szerepének megnövekedését biztosító, a helyi visszaéléseket korlátozó, a törvény előtti egyenlőség érvényesítésére hivatott további elgondolások — rendkívül fontosak voltak a maguk ellentmondásosságában is. Hasonló kettség nyilvánul meg a *nemesség* fogalmának és szerepének Erasmus hagyományaira épülő interpretálásában is. Egyrészt megkülönbözteti a haza érdekében fegyvertforgató lovag fogalmától, s hangsúlyozza, hogy az ország védelme már nem csupán a nemes feladata és igyekszik a fogalmat etikai és az egyenlőség más erényeit magába foglaló tartalommal feltölteni, másrészt használja a szót eredeti, az egyén származására és ezzel összefüggésben a társadalmi hierarchiában betöltött szerepére utaló jelentésében is.

Ezek az ellentmondások egyrészt a köznemesi mozgalommal kapcsolatot tartó gondolkodó ellentmondásai, ugyanakkor azért is helyet kaphattak koncepciójában, hogy azt a nemesség számára is elfogadhatóvá tegye. Nem is tekintette céljának a különböző társadalmi rendek egybeomlását, hanem arra törekedett, hogy a mágnásokban és a köznemességben társadalmi pozícióik következtében kialakult gögőt és gyűlöletet kiirtsa, amelynek természetes következménye lett volna, hogy a nemesség lemond privilégiumainak nagyobbik részéről.

Modrevius művének van egy másik, az előzővel szoros kapcsolatban levő, de attól mégis jól elválasztható rétege, amelyben az ideális állam képe rajzolódik ki. Gondolatmenete ugyanis a viszonyok leírásán és értékelésén, valamint a realitás határán álló javaslatokon keresztül eljut egy olyan szintre, ahol a korabeli Lengyelország viszonyai között megvalósíthatatlan tervek fogalmazódnak meg, ahol erőteljesebben megjelennek a nyugat-európai élményeket tükröző polgári tendenciák. Állama széles körű demokratizmust biztosító, ugyanakkor erős központi hatalmat feltételező, s ennek következtében a centralizált apparátusra támaszkodó, bár tulajdonképpen a hagyományos „kevert-állam” (vegyes államforma) egy változata. A teljesen egyenjogú állampolgárok viszonyát az általa erkölcsösnek tartott magatartásformák, a közvélemény, valamint a társadalmi szokások által kialakított normák irányítják. Fontos szerepet kap koncepciójában a jog is, mint az emberi szenvedélyek és indulatok megfékezésének eszköze, de elsősorban arra hivatott, hogy visszaállítsa „jogaiba” az állam alapját képező jó szokásokat és a jóindulatot. Modrevius nagy jelentőséget tulajdonít a királyi hatalommal kapcsolatos kérdéseknek. A centralizált hatalom mellett foglalt állást, de a lengyelországi viszonyok között nem lehetett az abszolút monarchia teoretikusa. A hatalom teljes megszerzésére törekvő, a királynak csupán formális szerepet szánó köznemesi mozgalom idején inkább úgy bővítette azok szűk programját, hogy kiszélesítette törekvéseiket. Művének 1559-es kiadásában már egy olyan szisztémát dolgozott ki a király megválasztására, amelyben részt vehettek a polgárok és a parasztok is. Persze maga is észreveszi ennek keresztülvihetetlenségét, mert megjegyzi, hogy ha a paraszt nem tud részt venni valamilyen oknál fogva, akkor nemes is helyettesítheti.

Ugyanakkor a köznemesség törekvéseivel szemben korlátozni akarja az országgyűlés szerepét, támogatja a királyt az országgyűlésen résztvevők számának csökkentésében, a pénzügyi reform elfogadtatásában, s kulcsszerepet szán a szenátusnak az állam irányításában. A szenátust azonban úgy definiálta, mint az állam legbölcsebb, legerényesebb, legképzettebb tagjainak közösségét, amelynek tagjai a király tanácsadóiként dolgoznak az állam javára. Már egyik legelső értékelője, Giustiniano észrevette, hogy a nagy tudású embereknek, tudósoknak szánt nagy szerepben közel áll az állam platonai felfogásához.

Művében rendkívül jelentősek a centralizált államapparátus létrehozását szorgalmazó javaslatok; Bodint megelőzve indítványozta a törvényhozó és bírói szervek kettéválasztását, amelyekben szintén képviselné magát minden társadalmi csoport, tehát a nem nemesek is. Valószínűleg a Csehországban jártakor megismert cseh testvérek társadalmi nézeteiben megtalálható szigorú szokásjogok hatására dolgozta ki a tár-

sadalmi élet minden területére — még a családok életére is — felügyelő szervek rendszerét.

Morus Tamással rokonítja az emberi munkáról vallott felfogása, amely bizonyára nem független a reformáció svájci ágának eszmei befolyásától. „Azok, akik mások munkájából élnek, szegények és nem lehet őket boldognak tartanunk” — írja, javaslatot tesz arra, hogy az állam vizsgálja meg, megfelelő munkát végez-e minden polgára, tudja-e igazolni tevékenysége hasznosságát. Modern polgári törekvéseknek ad hangozt akkor is, amikor a társadalom keretein kívülre taszított ún. „szegényemberek” helyzetének megoldására az állam által biztosított munkaalkalmakat javasolja.

Modrevius társadalmi koncepciója szerepet kaphatott a lengyel heterodoxia szociális nézeteinek megformálódásában is. Bár a kutatás jelenlegi állása szerint még viszonylag keveset tudunk arról, hogyan élt tovább öröksége a század második felének eszmei áramlataiban, meg kell említenünk azt a litvániai kört, amelynek közreműködésével létrejött művének első lengyel nyelvű kiadása. Az 1577-ben megjelent kiadvány első sorban Cyprian Bazylik érdeme, de a műhöz előszót írt a kálvinizmus litvániai apostola, Andrzej Wolan és a litván antitrinitarizmus két jelentős alakja, Maciej Strykowski és Szymon Budny is. Hármójuk közül első sorban Wolan értékelte a műben megfogalmazott gondolatokat, míg Budny inkább a vállalkozást elősegítő mecénás érdemeit emelte ki, s bár megemlíti, hogy a mű külföldön nagyon híres, első sorban mégis a lengyel irodalmi nyelv fejlődésében játszott szerepét tartja fontosnak. Nem kétséges ugyanakkor, hogy Budny az anabaptisztikus elképzeléseket hirdető lengyel testvérek elleni polémiájában felhasználta Modrevius munkáját is. Hallatlan érdekes ugyanakkor az, hogy az említett kiadás nem teljes, és éppen az egyházzól (!) szóló részt nem tartalmazza, ami már önmagában is elárul valamit Modrevius nézeteiről.

Wolan ugyanis méltán tekinthette magát Modrzewski szociális nézetei folytatójának, de vallási kérdésekben Frycz gondolatmenete más úton haladt, mint az egyre radikalizálódó protestantizmusé. Ő nem tekintette lényegesnek a teológiai kérdéseket, hanem az erasmusi hagyományokat folytatva első sorban az erkölcsi problémák iránt érdeklődött. Hasonlóképpen a nagy humanista nyomdokain járva tűzte ki programjaul a keresztény univerzalizmus újratereztését. Különösen érvényes ez könyvének első változatára, amelyből egy erkölcsileg magas fokon álló, az igazi keresztény élet szervezőjeként felfogott egyház körvonalai bontakoznak ki. Mélységesen meg volt győződve arról, hogy a kereszténység egysége megvalósítható s ez terveinek megfelelően egy egyetemes zsinat feladata lett volna, amelynek tagjai az érdemek és erények figyelembevételével választatnak meg. Ezen a zsinaton részt vett volna minden felekezet, s nemcsak a püspökök, hanem — mint a bibliával indokolja — az egyház minden rétege, sőt világi képviselők is.

Ennek megfelelően konkrét teológiai kérdéseket taglaló, humanista önfegyelmével megírt műveiben kerül a kérdések kiélezését, s általában arra törekszik, hogy a nézeteltéréseket csupán a pontatlan szóhasználatra vezesse vissza. A vitás kérdésekben első sorban a bibliát tartja perdöntőnek, de figyelembe veszi az egyházi hagyományokat is. (Itt főleg a krisztusi tanításokhoz legközelebb álló ősegyházra gondol.) A kérdések ilyenén

megfogalmazásában elsősorban Melachthont tekinti példaadónak. Ugyanakkor lehetségesnek tartja a megegyezést a keleti egyházzal is, s a legfontosabb vitás kérdésekben — az úrvacsora egy vagy két szín alatti vétele, a cölibátus ügye — a görögkeleti egyház álláspontját tartja elfogadhatónak. Ezek a tervek azonban nélkülöztek minden realitást, s hasonlóan irreálisak voltak az egyház felépítésére vonatkozó elképzelései is. Követelte, hogy ne csak a nemesség képviselői tölthessenek be egyházi hivatalokat, a püspököket elképzelése szerint minden társadalmi osztályt képviselő egyházi és világi személyeknek kellene választaniok. Még radikálisabbak a pápaság intézményét támadó tanok. A bibliára hivatkozva tagadja Róma püspökének jogát arra, hogy a keresztény világ vezetője legyen. Javaslatra szerint minden tíz évben az egész kereszténységet átfogó zsinatot kell tartani, amelyen minden ország két küldöttel képviseltetné magát, s ahol tíz jelöltet választanának a pápai hivatal betöltésére, amelynek tagjai évenként váltogatnák egymást, cserélgetve ezáltal a keresztény világ jelképes fővárosát is.

Bár nézeteinek e humanista-radikális ága egészen a hatvanas évekig folytatódik, a tervek megvalósításáért sikraszálló gondolkodónak a gyakorlat szintjén egyre inkább le kellett mondania az egyetemes érvényű kérdésekről, s kitartott ugyan a vitás problémák megoldhatósága mellett, a megoldhatónak látszó ügyek egyre kevésbé voltak általánosak, egyre kisebb társadalmi csoportokat érintettek. Közvetlen gyakorlati céllal irt teológiai fejtegetéseiben kezdetben még a katolikus és protestáns egyházak közötti nézeteltérések megszüntetése lehetett a cél, később már a lutheránus-kálvinista vitákban próbált közvetítő lenni, hogy élete utolsó szakaszában már az éppen megszilárduló kálvinista egyházon belül Stancaro fellépése miatt kirobbant ellentéteket próbálja elsimítani. Stancaro ügyében elfoglalt álláspontja ékesen bizonyítja, hogy a közvetítő szerepkörre vállalkozó Modrzewski a konkrét teológiai kérdésekben egyre radikálisabb lesz. Nem helyesli ugyanis Stancaro kizárását a lengyel egyházból, hanem próbál egy mindkét fél számára elfogadható álláspontot kialakítani. E szerep vállalása ugyanakkor összefügg azzal, hogy elsősorban erkölcsi kérdésekre érzékeny vallásossága az e nézőpontból valóban jelentékteleneknek tűnő teológiai viták mélyebb tartalmát nem értette meg. Ezért, bár gyakorlati eredményekkel nem járó közvetítő törekvései egyre radikálisabb irányba viszik, ő maga sohasem tekinti olyan fontosnak ezeket a teológiai vitákat, hogy nyíltan szakítson a katolikus egyházzal, hogy bármelyik protestáns irányzat szolgálatába szegődjön, lemondva ezzel a humanista tradíciókat folytató keresztény univerzalizálás igényéről. A század közepére ez az igény már jórészt illúzióvá válik, s ez Modrevius munkásságában a fenti módon tükröződött is; de — annak ellenére, hogy az ötvenes évek végén már eldőlt, hogy a katolikus táboron belül mely erők kerekednek felül — még 1559-ben is IV. Pál pápához fordul utópisztikus terveivel. Ezért, annak ellenére, hogy a hatvanas években közeledett az ariánusokhoz, az ebben az időben keletkezett műveinek egyikét (Sylwe quator) a XVII. század elején Angliában főleg lengyel emigránsokból kialakult ariánus közösség le is fordította angolra, mégsem tekinthető ariánusnak. Fő célja a hatvanas években is a teológiai kérdésekben „rendet tevő” és a nemzeti egyház egységét visszaállító nemzeti zsinat összehívása volt, s ennek megvalósulását elsősorban a királytól várta.

A háborúról szóló fejtegetéseinek kiinduló pontja is morális jellegű volt, nem stratégiai kérdéseket tárgyalt, hanem a háborúval és békével kapcsolatos általános erkölcsi és gyakorlati kérdéseket vette sorra. Nézetekben itt is felfedezhetők a köznemesi inspiráció elemei. A nyugati piac nyújtotta lehetőségeket kihasználva csendes, de annál hasznosabb gazdálkodást folytató, s a belpolitikai harcokban elfoglalt köznemesség ellenzett mindenféle háborút. Modrevius gondolatai azonban túlmennek ezeken a köznemesi kereteken. A háború elkerülhetőségének tézise logikusan következik filozófiájából: az állam belső problémáihoz hasonlóan az államok közötti konfliktusok is megoldhatók a kölcsönös meggyőzés és megértés útján. Semleges, vagy olyan bírók segítségével, akiket a rendezés idejére feloldanak az uralkodónak tett eskü alól, a konfliktusok megszüntethetők. Innen eredeztethető az a gondolata is, hogy — ha mégis kitörne a háború — mindig az győz, aki igazságos ügyet véd. Ez utóbbi elméleti tézisének úgy próbálja megvédeni a gyakorlati tapasztalatok cáfoló erejétől, hogy megtoldja gondolatmenetét azzal, hogy ha az igazságos ügyért harcoló állam mégis vereséget szenvedne, akkor valami más okkal szolgált rá az isteni büntetésre. Nem marad azonban csupán az elmélet szintjén, hanem megfogalmaz egy sor gyakorlati, a lengyel állam védelmét biztosító, ugyanakkor nemzetközi érvényű, a háborúzás kérdéseit érintő teendőt. Könyve alapkonceptiójával összhangban követeli a háborús terhek demokratikusabb elosztását, élesen támadva a nemesség és az egyház pozícióit. Konkrét tervei vannak Lengyelország határainak állandó védelmére: egyebek közt a középnemesek határmenti területekre való telepítésével próbálja ezt biztosítani. A hátdudomány elsajátítására speciális iskolák felállítását szorgalmazza, a hadi költségek fedezésére állandó pénzalap megteremtését javasolja, és sok más gyakorlati kérdésben próbál megoldást találni.

Másrészt, bár Modrevius nem jogi munkát írt, sok tekintetben hasonló következtetésekre jut, mint a nemzetközi jog megteremtői. A lengyel nemesség biztonságvágyát és a keresztény etikát összeötvöző morális jellegű fejtegetéseiben a háború elkerülhetőségének módzatai hangsúlyozódnak. Nála a háború csak akkor tekinthető jogosnak, ha az államot ért sértést más módon nem lehet orvosolni, tehát abban az esetben is elkerülhetőnek tartja, ha indokolt lenne ugyan, de megvannak kiküszöbölhetőségének lehetőségei. Messzire mutató elképzelései vannak a hadviselés módzatairól, a háború utáni rendezésről, a győzelem utáni teendőkről, győztes és legyőzött viszonyáról. Megköveteli a háború okozóinak felelősségre vonását, de az emberi humanitás jegyében szigorú rendszabályokat követel a visszaélések, rablások, fosztogatások ellen. Gondolatai részben lengyelországi hagyományokra, részben európai előzményekre támaszkodnak, de maga is fontos szerepet játszott a nemzetközi jog kialakulásában. A Szent Ágostonra visszavezethető XIII—XIV. századi elméletek által inspirált fejtegetései az európai gondolkodás szerves részévé váltak. A Grotiust megelőző jogtudósoktól (Gentilis, Vitoria) függetlenül hasonló következtetésekre jutott, bár műve nem tekinthető kifejezetten jogi kérdéseket taglaló munkának. Különösen fontos ebben a vonatkozásban, hogy Grotius felhasználta Modrzewski művét, munkáiban több olyan részlet található, amely a lengyel előd ismeretéről tanúskodik.

Monumentális művében az emberről és az emberi közösségről alko-

tott nézeteinek megfelelően rendkívül nagy szerepet kapnak a nevelés kérdései. A nevelés és művelődés egymással szoros kapcsolatban levő folyamataiban kell kiformalódnia Modrevius szerint a „megjavított” állam emberének, az uralkodó osztály tagjai ilyen módon szabadulhatnak meg a társadalmi hierarchiában betöltött szerepük következtében rájuk rakódott gyarló tulajdonságoktól. Ezért eszményi államában a nevelés a társadalmi rend egyik alapvető biztosítéka lenne. Ennek megfelelően élesen támadja az egyház által irányított iskolarendszer élettelenységét, társadalmilag haszontalan voltát, s bár az általa elgondolt szisztémában is kulcsszerepet kap az egyház, funkcióját mint a tiszta keresztény erkölcs védelmezője és propagátora tölti be. Az egész művet átható demokratizmus ebben a fejezetben is megmutatkozik. Nem tesz különbséget nemes és nem nemes között, szerinte a társadalom minden tagjának azonos iskoláztatásban kell részesülnie, hogy a közösség számára hasznos munka elvégzésére alkalmassá váljék. Egy, az egész Lengyelországot átfogó iskolarendszer kiépítését javasolja, amelynek anyagi fedezetét az egyház biztosítaná. Bár maga nem volt pedagógus, gyakran foglalkozik a nevelés konkrét kérdéseivel is, a szakértő biztonságával hangsúlyozza például a szellemi és fizikai nevelés egységét. A társadalom minden tagját hasznos tevékenységre s ugyanakkor morális magatartásra „szoktató” elképzelései újjáélednek és nagy erővel hatnak majd a lengyel felvilágosodás idején.

A katolikus ellentábort heves tiltakozásra készítő Modrevius a nemesség leghaladóbb csoportját is túlszárnyalva polgári elemeket is magába foglaló programot dolgozott ki. Kapcsolatban állt a köznemesi mozgalommal, de annak osztálykorlátai miatt nem látván lehetőséget elképzelései megvalósítására művében egy sereg utópisztikus elem van, amelyekben az ideális társadalom rajza jelenik meg. Ezek az elemek ugyanakkor szoros kapcsolatban vannak a mű leíró és értékelő részeivel, sőt maga nem tekintette ezeket sem teljességgel megvalósíthatatlanoknak. Modrzewski tehát a reneszánsz kori politikai gondolkodásban fellelhető két tendencia — az élet reális mozgatóit felfedő és ezekhez alkalmazkodó réalpolitikuskok és az eszményi világ kontúrjait megrajzoló utópisztikusok vagy idealisták — találkozási pontján helyezkedik el. Programja, mivel a cselekvésformák alapjáról vallott idealisztikus felfogásra épül, kevésbé állhatta ki a gyakorlat próbáját, mint Macchiavelli nézetei, aki számolt azzal, hogy az életben érdekek uralkodnak, s hogy az emberek csak a kényszerítő erő hatása alatt cselekednek jól. Ugyanakkor Modrzewski nem utópiát írt. Mivel az utópiák általában a reális javítási lehetőségek bezárulása idején születnek, a XVI. század első felében pedig Lengyelország a nagy reformtervek országa, amelyek megvalósításában a köznemesiség ért is el sikereket, nem is fogalmazhatott meg utópiát. De programjában nem különülnek el a reális reformtervek és az utópisztikus elképzelések. Reális és irreális különbségét nem érezve — bízott a legmerészebb tervek végrehajthatóságában is, ezért nem teremtett Morus Tamáshoz hasonlóan egy fiktív világot. Mivel a gyakorlati cselekvés iránti igény rendkívül nagy volt benne, nem alkalmazta a tények és ábrándok közötti távolságot kifejező, Erasmusra és Morusra jellemző humort és iróniát sem. A lehetőségek és a tervek közötti távolságot nála a szenvedélyes tenniakarástól átfűtött patetikus hang érzékelteti, az erején és lehetőségein felül vállaló ember pátosza.

Fő műve — mint igyekeztünk erre rámutatni — rendkívül elterjedt és népszerű volt, Bodintól Grotiusig a modern társadalomfilozófia legnagyobbjai használták fel eredményeit. Halálának négy századik évfordulóján a hazai kutatók számára elgondolkodtató lehet, hogy az ügyében Zsigmond Ágostnál közvetítő, s nézeteivel sok tekintetben rokon Dudith Andrásón kívül értesültek-e mások is tevékenységéről, valóban teljességgel ismeretlen volt-e a magyar politikai gondolkodás számára, vagy csupán a kutatás nem fedte még fel ezeket az összefüggéseket.

Irodalom:

A régebbi kiadások után a közelmúltban megjelent műveinek latin és lengyel nyelvű kiadása is: A. F. *Modrevius, Opera omnia* T. 1—5. W-wa, 1953—1960. és *Dziela wszystkie*, W-wa, 1953—1959.

A gazdag szakirodalomból a mai napig sem vesztették el aktualitásukat Stanisław Kot művei: *Andrzej Frycz Modrzewski*, Kraków, 1923. és *Wpływ starożytności klasycznej na teorię polityczną Andrzeja Frycza Modrzewskiego*, Kraków, 1911. A monografikus feldolgozások közül megemlítjük még a következőket: Kazimierz Lepszy, *Andrzej Frycz Modrzewski*, Kraków, 1954., W. Voisé, *Frycza Modrzewskiego (Andreas Fricius Modrevius) nauka państwa i prawie*, W-wa, 1956., Ł. Kurdybacha, *Ideologia Frycza Modrzewskiego*, W-wa, 1953.

Az európai politikai gondolkodás történetében betöltött szerepére vonatkozóan igen fontos két régebbi munka: J. Twardowski, *Jan Ludwik Vives i Andrzej Frycz Modrzewski*, Rozprawy PAU Wydziału Historyczno-Filozoficznego T. XXXVIII. nr. 4. Kraków, 1921. és W. Skarzynski, *Mikołaj Machiavelli a Andrzej Frycz Modrzewski*, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, Poznań, T. 24. 1898., újabban L. Ehrlich, *Modrzewskiego księga o wojnie w skali nauki światowej*, Reformacja w Polsce, XII. 1953—55. 5—31. és Janusz Tazbir, *Prehistoria polskiej utopii*, Przegląd Humanistyczny, 1966. z. 3. 16—28.

Modrevius teológiai nézeteiről: K. Górski, *Ewolucja poglądów religijnych Andrzeja Frycza Modrzewskiego*, a *Studia nad arianizmem* kötetben, W-wa, 1959. 9—47., St. Rosa, *Koncepcja soboru według A. Frycza Modrzewskiego*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne, XIV. 1967. fasc. 2. 83—105., St. Piwko, *Andrzej Frycz Modrzewski — koncepcja reformy kościoła*, Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej XV. 1969. 56—89.

Nemzetközi hatásáról konkrétan: S. Ciesielska-Borkowska, *Hiszpanski przekład księgi o wojnie Frycza Modrzewskiego*, *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej*, V. 1957. 47—79., J. Galster, *W sprawie podstawy staroruskiego przekładu „De republica emendanda” Andrzeja Frycza Modrzewskiego*, *Slavia Orientalis*, XVIII. 1969. 311—323.

Mihály Balázs

ANDRZEJ FRYCZ MODRZEWSKI (1503?—1572)

Cette étude s'occupe de l'oeuvre d'Andrzej Frycz Modrzewski, penseur et homme politique du XVIe siècle, qui était connu par tout le monde en Europe, de Bodin à Grotius.

Modrzewski a reçu l'inspiration pour sa philosophie sociale des penseurs modernes des plus célèbres de l'Europe, il entretenait une correspondance avec les amis d'Érasme, il s'est rencontré en personne avec Melanchthon.

Son chef-d'oeuvre, „De republica emendanda” a paru à Bâle en 1554, dans lequel il a proposé la transformation entière de la société polonaise. Dans l'oeuvre des relations polonaises se manifestent des projets radicaux et un peu utopistes pour diminuer les privilèges de la noblesse polonaise, consolider le pouvoir royal, modifier le rôle de l'Église.

Quant aux idées théologiques Modrzewski s'approche de l'antitrinitarisme polonais à la fin de sa vie, mais en même temps il a suivi l'idée d'universalisme chrétien d'Érasme.

La place de Modrzewski se trouve à la rencontre de deux tendances principales de la pensée politique renaissance: entre la tendance réaliste, en relation de Machiavelli et les idées utopistes de Thomas More.

Le chef-d'oeuvre de Modrzewski a obtenu un grand succès au XVIe siècle, on l'a traduit aux langues française, allemande, espagnole et russe aussi.